

Ю. С. Митрофаненко

Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського

**ПОЛІТИЧНА БОРОТЬБА В УНР У 1918–1919 рр.
ТА ПОШИРЕННЯ ОТАМАНЩИНИ**

Визначено вплив політичного протиборства на утвердження отаманщини як складової суспільно-політичних процесів в УНР періоду Директорії 1918–1919 рр.

Ключові слова: отаман, отаманщина, Директорія, політична боротьба, політичні партії.

Определено влияние политической борьбы на утверждение отаманщины как составляющей общественно-политических процессов в УНР периода Директории 1918–1919 гг.

Ключевые слова: атаман, отаманщина, Директория, политические партии, политическая борьба.

The influence of the political struggle on approval atamanship as part of social and political processes in the Directory of the UNR period 1918–1919.

Key words: ataman, atamaship, Directory, political parties, the political struggle.

Отаманщина як оригінальна форма суспільного руху Української революції періоду Директорії 1918–1919 рр. суттєво вплинула на політичні процеси в УНР, негативно позначившись на результатах боротьби за незалежність. У лютому 1919 р. отаманщина, тобто передача військової, судової, адміністративної влади повстанським ватажкам, виявила свою шкідливість та неієздатність через непідпорядкування отаманських формувань владі УНР. Це явище було засуджено політиками та військовими. Однак зупинити його поширення не вдалося не тільки через особливості революційного часу, коли влада втрачає свій вплив та авторитет, а й через політичні конфлікти в УНР. На жаль, жертвна боротьба одних супроводжувалася егоїстичною та вузько корпоративною з боку інших.

Метою статті є з'ясування впливу політичних конфліктів на поширення отаманщини та її перетворення на деструктивний чинник Української революції у 1919 р. Історіографія проблематики отаманщини доволі значна [13]. Одним із чинників, що спричинили поширення цього явища була політична боротьба в УНР. Серед дослідників, які визначили політичний фактор як домінуючий, варто відзна-

чити праці В. Верстюка [16], В. Солдатенка [19], крім того, подібні думки висловлювали й інші автори праць, присвячених національно-визвольним змаганням [7; 14; 17; 20].

Поняття «отаманщина» застосовувалося у 1918–1919 рр. до процесу передачі вагою влади ватажкам-отаманам, призначеним Директорією або самопроголошеним, в умовах протигетьманського повстання та перші місяці перебування Директорії при владі. У той час рангу отамана було надано найвищого статусу, що перетворило пересічних повстанських ватажків на провідників державної політики.

Одночасно з переходом під контроль отаманів місцевої влади відбувався процес організації повстанської за своєю структурою та командним складом армії. Таким чином, зі своєї рідної форми повстанського руху отаманщина перетворилася на ключовий елемент внутрішньої та військової політики Директорії. Однак у подальшому отамани почали виходити з-під контролю політичної влади. Вони перетворилися на місцевих диктаторів та керманічів «приватних армій», які використовували владу на власний розсуд, мало рахуючись з політикою центральної влади, підпорядковуючись тільки Головному Отаману або іншим членам Директорії. С. Петлюра був поінформований про свавільні вчинки отаманів на місцях та окремих ділянках фронту, тому намагався наказами запобігти їх поширенню, хоча, на той момент, не вважав конфлікти з отаманами серйозною проблемою для Директорії.

Важливим чинником, що призвів до поширення отаманщини була політико-державна модель Директорії та відсутність узгодженої програми державотворення. Задекларований Директорією колективний принцип керівництва виявився неефективним, породжував конкуренцію між її лідерами. Це засвідчила листівка, видана Інформбюро Директорії ще 18 грудня (!) 1918 р. [3, арк. 6–9].

Зокрема, першорядними у цьому переліку є антагоністичні стосунки між В. Винниченком та С. Петлюрою. Вони мали діаметрально протилежні погляди на розвиток Другої УНР. У листі до М. Удовиченка С. Петлюра вказав на те, що свідомо «використав отаманщину для реалізації певної програми» після чого відрізав її «як сліпу кішку» [18, с. 518]. Ймовірно, що під «певною програмою» розумілося використання отаманських загонів для розбудови національної революційної армії. Крім того, С. Петлюра застосував отаманщину для протидії втілення в життя політичних концепцій опонентів, які вважав «більшовицькими» та шкідливими для України [23, с. 28].

М. Ковалевський – один із лідерів партії українських есерів – згадував: «У Києві утворилося два осередки державної влади. Легальним і явним осередком були Директорія та уряд. Другим, так би мовити закулісним осередком, були наші військові кола з Головним Ота-

маном Симоном Петлюрою. Він часто зголошував своє вето на різні розпорядження Винниченка» [5, с. 537–538]. Історик О. Лейберов припускає, що отаманщина була використана С. Петлюрою з метою недопущення втілення в життя політичної програми В. Винниченка [7].

Думка С. Петлюри про застосування отаманщини, тобто збройних загонів повстанських отаманів, для реалізації його політичної програми свідчить про те, що він наприкінці 1918 – в січні 1919 р. свідомо підтримував подібну систему. Головний Отаман вважав, що його авторитету буде цілком достатньо для скерування отаманщини в конструктивне русло. Авторитет серед народних ватажків створив ілюзію про здатність контролювати це явище. Однак, несподівано для самого С. Петлюри, отамани, під впливом власної амбітності та невдач влади УНР, почали становити внутрішню загрозу вже для особистої влади Головного Отамана.

Однак необхідно зазначити, що не лише С. Петлюра використовував отаманські формування для реалізації своїх намірів (у чому його часто звинувачують), а й інші члени Директорії, зокрема О. Андрієвський та А. Макаренко. Є. Коновалець згадував, що йому відразу стала зрозумілою небезпечність надання отаманам значних прав. Однак, коли Січові Стрільці взялися за ліквідацію отаманщини, то мало хто з членів Директорії їх підтримав. Він підкреслював, що «кожен з членів Директорії, крім Винниченка, старався створити собі свою власну військову частину, на яку міг спиратися як на свою гвардію» [6, с. 106].

У лютому 1919 р. небезпеку передачі військової, судової, адміністративної влади усвідомили і політики, і військові. Про це свідчать накази С. Петлюри, рішення з'їздів політичних партій, матеріали преси [13, с. 74–91], які закликали «зупинити пошесть отаманщини». Але рішучої боротьби з цим явищем, тобто позбавлення повноважень, наданих військовим ватажкам взимку 1919 р., не спостерігалося. Директорія та уряд обмежилися окремими деклараціями. Більше того, зв'язки між політиками та отаманами зміцнювалися, а антидержавницькі дії отаманів не припинялися.

А. Макаренко активно займався організацією залізничних полків, далеко не завжди узгоджуючи свою діяльність з ШДА УНР. Доказом подібної практики може слугувати лист одного з керівників штабу В. Тютюнника до «шефа» залізничних полків А. Макаренка, у якому він просить відмінити наказ про формування одного з таких куренів і «надалі без відома ШДА не робити ніяких розпоряджень у справі їх подальшого формування. Крім цього, представники штабу вимагали від А. Макаренка відсторонити від організації окремої військової одиниці отамана Годила-Годлевського, який допускав невиконання нака-

зів С. Петлюри, бо накази штабу він відмовлявся виконувати. Коли ж один із залізничних полків було розформовано, то його вояки вирішили шукати захисту саме у свого «шефа» А. Макаренка [13, с. 60–74].

Одіозний отаман Й. Біденко користувався підтримкою іншого члена Директорії О. Андрієвського. Ю. Гаєвський, слідчий Київського Вищого Військового Суду, згадував, що особа Біденка «викликала загальне обурення», але після втручання у справу О. Андрієвського «стала недосяжною» для правосуддя. Незважаючи на рішення про утримання Й. Біденка під вартою, член Директорії видав письмовий наказ про звільнення отамана та повернення тому реквізованих коштів. Про підтримку цілої групи отаманів з його боку згадував також міністр уряду УНР Г. Сиротенко [13, с. 60–74].

Таким чином, до поширення отаманщини після виходу з її складу В. Винниченка, були причетні три з чотирьох членів Директорії. Отаманські формування, якими вони опікувалися, перебували на привілейованому становищі, користувалися фінансовою та політичною підтримкою. Отамани намагались заручитися підтримкою впливових діячів та політичних партій, бо це додавало їм ваги та авторитету. У випадках, коли з ними все-таки намагались боротися, вони шукали підтримки в політиків. Політики у свою чергу сподівалися використати підпорядковані особисто їм формування для своєї політичної мети. Політики замість того, щоб поборювати «отаманщину» намагались її використати для особистих або корпоративних інтересів. Отже, історик В. Верстюк цілком слушно зазначає, що «ембріон отаманщини був зароджений чи закладений в тій політико-державній моделі, яку створила Директорія наприкінці 1918 р.» [15, с. 300–301].

Іншою причиною поширення отаманщини у формі непокори окремих військових частин владі була конфронтація між українськими політичними партіями. Формально вони засуджували це явище як потужну деструктивну силу, але використовували отаманські формування для посилення свого впливу на владу та зміцнення позицій власної партії. Зокрема, УПСР і УПСС мали зв'язки з отаманами, які уникали фронту, займаючись «поглибленням революції» в тилу.

Для порівняння наведемо кілька цитат представників обох сторін. П. Мірчук – член УПСС: «Одна з причин отаманщини – партійне розполітикування військових частин (Григор'єв, Біденко, Зелений, Данченко). Початок отаманщини: антиурядові виступи отаманів – були спровоковані впливом на них соціалістичних партій, в основному УПСР. І оця політична і військова зрада українській справі соціалістичними політиками і отаманами завдавала найтяжчий удар урядові й армії УНР. Через зради отаманів Григор'єва, Зеленого, Данченка та інших український фронт прорвано, zdeформовано й обезсилено» [10, с. 264].

У свою чергу представники лівих соціалістичних партій вказували на той факт, що більшість отаманів, які виступили проти влади УНР, належали якраз до партії соціалістів-самостійників (Козир-Зірка, Палієнко, Оскілко, Самосенко, Біденко). П. Феденко писав: «Політична єднотівка соціалісти-самостійники не мали виразного обличчя, їм бракувало будь-якої політичної школи і досвіду. До цієї партії приєднувалися всякі отамани» [22, с. 80]. І. Мазепа – один з провідних діячів УСДРП – вказує на факт підбурення партією соціалістів-самостійників підконтрольних їм отаманів на виступи проти соціалістичних урядів В. Чехівського, а згодом Б. Мартоса [8, с. 97].

Конфлікти політичного характеру охопили армію. Першим його виявом був антагонізм між повстанськими ватажками, які дотримувалися лівих поглядів, і представниками кадрового офіцерства колишньої царської армії, що підтримали ідею незалежності України, але були противниками соціалізму. Симпатії С. Петлюри були на боці повстанських ватажків, бо вони, на його думку, «краще розуміли козацьку душу» [18, с. 519].

Політизація армії створювала ґрунт для заколотів та перенесення партійної боротьби у військову сферу, призводила до усунення з армії професійних військових або спричиняла їх небажання служити в армії УНР. У подальшому перенесення політичних конфліктів у військову сферу призвело до організації збройних заколотів отаманів спільно з політичними силами проти офіційної влади УНР. Зокрема, до антидержавних виступів отаманів причетні представники політичних партій. В. Оскілка та П. Болбочана підтримували діячі УПСР [25, арк. 9; 17, с. 131], М. Григор'єва та О. Волоха – УПСР (боротьбисти) [2, арк. 20; 26]. Інший отаман Ю. Божко намагався реалізувати свій власний політичний проект: розбудовувати українську державність та армію за зразком Запорозької Січі. Тому нерідко відмовлявся виконувати накази командування та конфліктував через свої погляди з політичним та військовим проводом УНР [12].

«Політична отаманщина» (військово-опозиційна) завдала значної шкоди УНР. Результатами бунтів отаманів були втрати значних територій та важливих стратегічних об'єктів, масштабні військові поразки. Політикування військових дестабілізувало ситуацію на фронті та призвело до тимчасової ліквідації регулярного війська. Навіть після поразки Української революції конфлікти між політиками, пов'язані з проблемою отаманщини, не припинялися. Боротьба навколо питання про відповідальність за поширення цього явища породжувала конфлікти між представниками українських політичних партій в еміграції. Вони перейшли у площину формування історичної пам'яті за відповідальність щодо негативних наслідків отаманщини, яка була визнана представниками різних політичних сил деструктивним чинни-

ком визвольної боротьби. З'явилася низка праць, створених під впливом міжпартійної боротьби між УСДРП, УПСР та УПСС. Їх автори, використовуючи партійний підхід до оцінки явищ, намагалися виправдати соратників та звинуватити політичних опонентів. Зокрема, це стосується праць лідерів УСДРП В. Винниченка [1], Б. Мартоса [9] та шанувальників УПСС П. Мірчука [10] і Р. Млиновецького [11], що простежуються в партійних виданнях УПСС [4; 21; 24].

Отже, конкуренція між політиками призвела до непідпорядкування військової влади політичній. Відсутність компромісу та міжпартійна ворожнеча робили отаманські формування корисними у боротьбі за владу, слугували засобом упровадження в життя власних планів та боротьби з опонентами. Підтримка з боку політиків робили отаманів недосяжними для правосуддя. Це призвело до того, що отаманщина як деструктивний чинник Української революції не лише не була ліквідована, а перетворилася на потужний внутрішній фронт політичної боротьби, що негативно позначилося на результатах боротьби за незалежність.

Бібліографічні посилання

1. **Винниченко В.** Відродження нації : у 3 ч. Ч. 3. / В. Винниченко. – К. : Вид-во політ. л-ри, 1990. – 542 с.
2. Галузевий державний архів СБУ. – Ф. 13, спр. 439.
3. Державний архів Київської області. – Ф.Р. 2798, оп. 1, спр. 1.
4. Історія Української влади. 1917–1919 рр. – Відень, Київ : Друкарня мехтаристів, 1920. – 32 с.
5. **Ковалевський М.** При джерелах боротьби / М. Ковалевський. – Інсбрук, 1960. – 416 с.
6. **Коновалець Є.** Причинки до історії Української революції / Є. Коновалець // Київ. – 1991. – № 11. – С. 105–124.
7. **Лейберов О.** Оцінки «Трудового принципу» Директорії УНР у сучасній вітчизняній історіографії / О. Лейберов // Український історичний збірник. – 2008. – № 11. – С. 383–389.
8. **Мазепа І.** Україна в огні й бурі революції 1917–1921 : у 3 т. Т. 2 / І. Мазепа. – К. : Темпора, 2003. – 608 с.
9. **Мартос Б.** Оскільки й Болбочан / Б. Мартос. – Мюнхен : Белей, 1958. – 63 с.
10. **Мірчук П.** Українська державність / П. Мірчук. – Торонто, 1967. – 313 с.
11. **Млиновецький Р.** Історія українського народу: нариси з політичної історії / Р. Млиновецький. – Мюнхен : Українське наукове вид-во, 1953 р. – 643 с.
12. **Митрофаненко Ю.** До портрета отамана Ю. Божка / Ю. Митрофаненко, Т. Цимлякова // Вісник Дніпропетр. ун-ту ім. О. Гончара. – Д., 2008. – Т. 16. – № 1/1. – С. 57–63.
13. **Митрофаненко Ю. С.** Отаманщина як суспільно-політичне явище Української революції періоду Директорії 1918–1919 рр. : дис... канд. іст. наук : 07. 00. 01 / Митрофаненко Юрій Станіславович. – Д., 2011. – 229 с.

14. **Павленко Ю.** Українська державність у 1917–1919 рр. : Історико-генетичний аналіз / Ю. Павленко, Ю. Храмцов. – К., 1995. – 314 с.
15. Політична історія України ХХ століття : у 10 т. Т. 6 / під ред. В. Верстюк, В. Солдатенко. – К. : Генеза, 2002–2003. – 657 с.
16. Україна крізь віки : у 12 т. Т. 10: Українські визвольні змагання / [О. Рубльов, О. Ресент]. – К. : Альтернативи, 1999. – 320 с.
17. **Сідак В.** Полковник Петро Болбочан : трагедія українського державника / В. Сідак, Т. Осташко, Т. Вронська. – К. : Темпора, 2004. – 416 с.
18. Симон Петлюра. Статті. Листи. Документи : у 4 т. Т. 2. – Нью-Йорк, 1979. – 320 с.
19. **Солдатенко В.** Винниченко і Петлюра : політичні портрети революційної доби / В. Солдатенко. – К. : Світогляд, 2007. – 621 с.
20. Українська революція і державність (1917–1920 рр.) / під ред. Т. Бевз, Д. Веденєва, І. Гошуляка та ін. – К. : Парламент. вид-во, 1998. – 247 с.
21. Українська партія самостійників-соціалістів (У.Н.П.). Українська революція. Діяльність партії с.-с. у зв'язку з політичними подіями на Україні за час 1901–1919 рр. – Відень; Київ : Друкарня мехітаристів, 1920. – 88 с.
22. **Феденко П.** Повстання нації / П. Феденко // Збірник пам'яті Симона Петлюри. – К. : МП Фенікс, 1992. – С. 79–108.
23. **Феденко П.** Головний Отаман. Із культурної та політичної діяльності Симона Петлюри / П. Феденко. – Мюнхен; Лондон : Наше слово, 1976. – 42 с.
24. Шлях до кагастрофи. Події в Рівнім. Повстання отамана Оскілка. – Відень; Київ : Друкарня мехітаристів, 1920. – 20 с.
25. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВОВУ). – Ф. 1429, оп.1, спр.29.
26. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ). – Ф. 263, оп.1, спр. 60683.

Надійшла до редколегії 18.01.2013

УДК 335.5:94 (477) «1918/1922»

Р. В. Гула

*Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
(м. Львів)*

ПАТРІОТИЧНЕ ТА ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ БІЙЦІВ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ У 1918–1922 рр. (на матеріалах України)

Проаналізовано роль та місце патріотичного та інтернаціонального виховання в Робітничо-Селянській Червоній армії в період 1917–1922 рр. Розкрито основні протиріччя, форми та особливості виховного процесу на конкретному історичному матеріалі.

Ключові слова: пролетарський інтернаціоналізм, революційний патріотизм, партійно-політична робота.

© Р. В. Гула, 2013